

"בימים ההם אין מלך בישראל"

הערות להוראת שופטים יז-כא

יהודה קיל

הגינות במקרא ובחינוך, משרד החינוך,
המנהל לחינוך דתי, תשנ"ו
(נדפס ללא הערות)

תוכן המאמר:

- (א) אימתי אירעו המאורעות?
א. הרקע הגיאוגרפי
ב. הרקע ההיסטורי
ג. הרקע הכרונולוגי
(ב) האם קיים קשר מהותי בין המאורעות השונים?
(ג) למה נגפו בני-ישראל בשני ימי המלחמה הראשונים (כ, יח-לה)?
השוואה בין השאלה בה' ותשובתו בשלושת הימים
(ד) הקשר עם התורה
א. עם סיפורי התורה
ב. דוגמאות לשימוש בביטויים או במטבעות-לשון נדירים בתורה
(ה) הקשר עם מצוות התורה
(ו) הקשר בין פרקנו לבין נביאים אחרים
(ז) הקשר עם התורה שבע"פ
(ח) אגב תיאור גנותו של הדור יש לעמוד על שבחו

תקציר: הוראת ספר שופטים פרקים יז-כא בנושא דברי ימי ישראל לפני מינוי מלך על העם.

מילות מפתח: שופטים יז-כא; תקופת השופטים.

בחמשת הפרקים האחרונים שבספר שופטים, בהם חוזר ארבע פעמים הביטוי "בימים ההם אין מלך בישראל", יש לראות מעין סיכום של תקופת השופטים כולה. מבחינה פרשנית טומנים פרקים אלה בחובם צרור של בעיות שבהן נתלבטו ומתלבטים פרשני המקרא, החל בחז"ל, עבור בפרשנים המסורתיים וכלה בחדשים, מהם העוסקים ברקע ההיסטורי של המאורעות שעליהם מסופר בפרקים אלה, מהם - בבעיות דתיות-מוסריות המתעוררות אגב לימודם, ומהם במשמעותם הלימודית, כלומר בלקח המשתמע מפרשיות אלה לא רק לאותו הדור שבו הועלו על הכתב, כי אם גם לדורנו, מתוך הנחה ש"כל נבואה שהוצרכה לדורות (פירש רש"י: ללמוד תשובה או הוראה!) - נכתבה" (מגילה יד ע"א).

ממכלול הבעיות נצביע במסגרת הערותינו רק על אלה שבבירורן יהיה משום הארה חדשה של החומר הלימודי הגנוז בפרקים אלה, וגם נציין דרכים מספר להוראת הפרקים.

(א) אימתי אירעו המאורעות?

נחלקו מפרשים בשאלה, אם המאורעות המסופרים בחמשת הפרקים אירעו בפרק זמן אחד, ואם כן - גם נחלקו בשאלה, באיזה זמן מן הזמנים אירעו.

עיון בפרקים אלה ילמדנו שנוסף לביטוי החוזר "בימים ההם אין מלך" וגו', נמצאים עוד עניינים משותפים לכל הפרקים הללו, עניינים ההופכים אותם לחטיבה עניינית אחת, ואלה הם:

א. הרקע הגיאוגרפי

במעשה פסל מיכה (פרק יז): מיכה גר בהר אפרים, ואלו הנער הלוי הוא יליד בית-לחם יהודה.

במעשה פילגש בגבעה (פרק יט): הלוי גר בירכתי הר אפרים, ואלו פילגשו היא ילידת בית-לחם יהודה. המעשה כשלעצמו מתרחש בגבעה שבנחלת בנימין, אבל הזקן המארח אינו בן המקום, כי אם מהר אפרים (שם, טז).

הוא אומר: הרקע הגיאוגרפי הוא משותף לשני המאורעות המרכזיים המסופרים בפרקים אלה.

ב. הרקע ההיסטורי

אחדים משבטי ישראל לא זכו עדיין להשתרש בנחלתם ומבקשים להם נחלה - "שבט הדני מבקש-לו נחלה" (יח, א), הנער הלוי הולך "לגור באשר ימצא" (יז, ח), ירושלם מכונה "יבוס" (יט, י) והיא "עיר נכרי" (שם, יב), ונראה שממנה עד הרמה והגבעה לא נמצא ישוב יהודי (יט, ג), שילה מצוינת כנמצאת "בארץ כנען" (כא, יב), לא נזכר שם של שופט ובימי הגבעה עומדים "העדה" וזקניה בראש האומה. השאלה בה' כלומר ב"אורים ותומים" על-ידי העדה, נזכרת בספר שופטים רק בפרקנו ולמעלה פרק א, ואף התשובה שניתנת שם על-ידי ה' (א, ב) - "יהודה יעלה", דומה במידת-מה לתשובה שניתנת על-ידי ה' בפרקנו - "יהודה בתחלה" (כ, יח).

ג. הרקע הכרונולוגי

הכתוב מגלה לנו שהנער הלוי, אשר מינהו מיכה לכהן ושעבר עם בני דן צפונה - אינו אלא נכדו של משה.

"הונתן בן-גרשם בן-מנשה" (יח, ל) - "מפני כבודו של משה כתוב נו"ן - לשנות את השם, ונכתב 'תלויה' לומר שלא היה מנשה אלא משה" (רש"י), ואלו הכהן הגדול בימי הגבעה אינו אלא פינחס, נכדו של אהרן (כ, כח), שגר בהר אפרים בגבעת פינחס (יהושע כד, לג), כלומר שני המאורעות המרכזיים אף אירעו בפרק זמן אחד!

כל הדברים האלה מסייעים את דברי חז"ל שהובעו על-ידי התנא בעל "סדר עולם", הקובעים את זמן המאורעות לראשית ימי השופטים, ביתר דיוק - בשמונה שנות השעבוד של כושן רשעתיים מלך ארם נהרים, בתקופת-הביניים שבין מות הזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע, והשופט הראשון שלאחריו - עתניאל בן קנז. ברם, קביעת זמנם של המאורעות לראשית תקופת השופטים מעוררת את השאלה, מה ראה הנביא, אשר ידע בוודאי ידע על זמנם המדויק של המאורעות הללו, לקבעם דווקא בסוף הספר ולא בראשיתו? לשאלה זו עוד נזדקק בהמשך עיונו.

(ב) האם קיים קשר מהותי בין המאורעות השונים?

קביעת הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי המשותף לכל המאורעות המסופרים בפרקינו מעוררת בעיה נוספת: האם קיים קשר מהותי בין המאורעות השונים, והמאורע הראשון גרם בהכרח למאורע השני, והשני - לשלישי, או שמא הקשר בין המאורעות הוא חיצוני בלבד, כלומר נרשמו זה ליד זה מאורעות שהצד השווה שבהם הוא, שיש בהם משום גנותם של ישראל, או שאירעו בפרק זמן אחד? לנו נדמה שאכן קיים קשר מהותי בין המאורעות, ולמעשה משתלשל כל אחד מהם בהכרח מקודמו.

פרשת מיכה מלמדת אותנו, כיצד חדרה תרבות כנען לישראל - בהשפעת המובלעות הכנעניות שבהורשתן התרשלו בני ישראל, השווה דברי ה"מלאך"-הנביא אל "הבכים" (שופטים ב, א-ה). אין כל ספק שגם אמו של מיכה-מיכה וגם הוא עצמו לא התכוונו לעבוד עבודה זרה ממש, אבל התכוונו לעבוד את ה' בצורה הנכרית-אלילית שאותה למדו מן הכנענים, ונתקיימו אפוא דברי התורה: "השמר לך פן-תנגש אחריהם... ופן-תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את-אלהיהם ואעשה-כן גם-אני... לא-תעשה כן לה' א-להיך" (דברים יב, ל-לא).

ברם, במשך הזמן נהפך בתודעת מיכה, ואולי גם בתודעתם של אחרים, הסמל המוחשי לה' או ה"אמצעי" (ראה "מצודת דוד" יז, ג) - לאליל! בשעת גזילת הפסל על-ידי בני דן זועק מיכה, בדומה ללבן שרחל לקחה ממנו את התרפים: "את-אלהי אשר-עשיתי לקחתם" (יח, כד).

הואיל ולא מיחו בני ישראל בפסל מיכה שעמד ב"בית מיכה", שהיה לפי מסורת חז"ל בקירבת מקום לשילה, מקום בו השכינו את אהל-המועד ואת ארון-הברית, הרי "עבירה גוררת עבירה".

הפסל שנעשה בידי יחיד, ושמגמתו בשלב הראשון הייתה אולי רק לעבוד את ה' בצורה נכרית-אלילית

(ושמקורו בגניבה!), נהפך לנחלת שבט שלם משנגזל ממיכה באיום של רציחה (יח, כה), ושוב לא מצינו שישראל מיחו על כך!

שחיתות ביחסים שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו גררה אחריה בהכרח שחיתות גם בשטח היחסים שבין לבינה. ושוב, גם מקורה של שחיתות זו בתועבות הכנעני שעליהן אנו יודעים לא רק ממעשה חם אבי כנען, מסדום ומשכם, אלא גם מפרשיות העריות שבס' ויקרא (פרקים יח ו-כ). תועבות אלה הפכו אצלם לחוקות, כלומר הן נתפסו בחברה לא כסטייה אלא כנימוס כשר! תועבות אלה גרמו לכך שבסופו של דבר הארץ הקיאה אותם:

"כי בכל-אלה נטמאו הגוים אשר-אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה, ותקא הארץ את-ישביה" (ויקרא יח, כד-כה).

גילוי-עריות ורצח הפילגש בגבעה גררו אחריהם ריב אחים אכזרי עקוב מדם. במלחמות אלה נפלו ארבעה רבוא מישראל וכמספר זה, לפחות, מבנימין (למעלה מעשרים וחמישה אלף "שלפי חרב") ומיבש-גלעד.

מכל האמור יוצא, כי נוסף למוטיבים ההיסטוריים, הגיאוגרפיים והספרותיים המשותפים שצינו, מוטיבים ההופכים את חמשת הפרקים לחטיבה אחת, קיים גם קשר פנימי-מהותי בין המאורעות המסופרים בפרקים אלה:

עבודה זרה גוררת אחריה גילוי-עריות הגורר אחריו שפיכות-דמים, וכלשונו של אברהם אבינו: "כי אמרתי, רק אין-יראת א-להים (= ע"ז) במקום הזה, והרגוני (= ש"ד) על-דבר אשתי (= ג"ע)" (בראשית כ, יא).

ראיית קשר מהותי זה בין המאורעות שבפרקינו יכולה, לפי עניות דעתנו, גם להסביר את שאלתנו הקודמת, מה ראה הנביא לקבוע את פרקינו בסופו של הספר ולא בראשיתו (אם אמנם נכונה הנחתנו שהמאורעות אירעו בראשית התקופה)?

דומה שכשם שהנביא הקדים לספרנו דברי-מבוא, שיש בהם פתח להבנת התקופה מצד אחד ולהערכתה מצד שני - כוונתנו לפרקים א-ג, ו - כך גם מצא לנכון לסיים את הספר בדברי-סיכום והערכה לתקופה על-ידי תיאור המאורעות האופייניים לה ושבכוחם ללמדנו, שאם אין עוקרים ע"ז ואת הגורמים המביאים לפיתוחה בראשיתם, כי אז ישקע הציבור בהכרח בחטאים שבין אדם לחברו ובחטאים ש"בינו לבינה" (ג"ע) וש"ד. ועוד זאת: על-ידי זה שהנביא נמנע מלציין את התאריכים, שבהם אירעו המאורעות הללו, הם נהפכים כאלו לעל-זמניים, מאורעות היכולים להתרחש בכל תקופה ותקופה, בחינת "נבואה שהוצרכה לדורות - נכתבה!"

(ג) למה נגפו בני-ישראל בשני ימי המלחמה הראשונים (כ, יח-לה)?

בעיה זו היא דתית-אמונית ור"י אברבנאל ניסחה כך:

"ואם היתה (פעולתם) רצויה ומעשיהם לשם שמים ועשו מה שצוה הא-ל יתברך, איך היו נגפים והכו בהם בני בנימין הפושעים מכה רבה? ... ואם היה רצון הא-ל יתברך להעניש ישראל בסבה אחרת, איך התעם בתשובת 'האורים והתומים' וצוה אותם שיעלו למלחמה, והיתה במ יד ה'?! - ובאמת הדבר הזה ראוי לתמוה ממנו!"

בבעיה זו נתלבטו חז"ל והפרשנים המסורתיים.

חז"ל ראו במפלת ישראל בשני הימים הראשונים עונש על חטא פסל מיכה שלא מיחו בו: "אמר להם הקב"ה, בכבודי לא מחיתם (= פסל מיכה), ובכבוד בשר ודם (= פילגש) מחיתם!".

ואלו בשבועות לה ע"ב מוסרת הגמרא מחלוקת תנאים:

"כל שמות (= השם) האמורים בגבעת בנימין, ר' אליעזר אומר - חול, ר' יהושע אומר - קדש; אמר לו ר' אליעזר, וכי מבטיח ואינו עושה? (רש"י - שיצליחו). אמר לו ר' יהושע, מה שהבטיח, עשה, והם לא ביחנו (רש"י - הם לא שאלו, אלא האלך (האעלה), ולא אמרו: התתנהו בידי?) אם לנצח, אם לנצח. באחרונה שביחנו (רש"י - באורים ותומים), הסכימו על ידן" (רש"י - "כי מחר אתננו בידך", הסכימו לדבריהם).

רש"י ורד"ק מפרשים כנ"ל, ורד"ק מוסיף:

"ידמה כי בשאלות הראשונות לא שאל הוא (= כלומר פינחס, הכהן הגדול) ובשאלות הראשונות לא ביארו את שאלתם וגם התשובה לא היתה מבוארת, והכל היתה סבה מאת השם כדי שיעלו וינגפו...".

לעומתם סובר רמב"ן (בפירושו לבראשית יט, ח) ש-

"ענשם של ישראל להנגף בתחלה, מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין. והגדר עצמו על שבת בנימין היה מוטל לעשותו ולא עליהם... וגם את פי ה' לא שאלו בזה... כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד... והקב"ה השיב כפי שאלתם... והנה הלך הקב"ה בשניהם בקרי והניחם למקרים, ובני בנימין היו גבורים... והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר והוסיפו עונש על ענשם" וכו'.

ר"י אברבנאל חולק על רמב"ן וסובר שבני הגבעה היו "חייבי מיתה", ורשאי היה כלל ישראל לדונם "כפי הראוי להוראת שעה", כדברי ר' אליעזר בן יעקב (יבמות צ ע"ב) ש"בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה", ואלו לשאלה "איך התעם בתשובת האורים והתומים" הוא משיב, בעקבות דברי חז"ל ה"ל, "שישראל חטאו באופן השאלה", כלומר שלא שאלו במקום הראוי (על-יד ארון-הברית, "לפני ה'") ולא על-ידי האיש המתאים (הכהן הגדול), ורק בפעם השלישית, כששאלו כהלכה, רק אז "זכו לתשובה כראוי".

מובן שברור זה של הבעיה לפי חז"ל והמפרשים יש לדחותו ל"מחזור השני" (כלומר לכיתה ח) או לבית-הספר התיכון, ואלו במחזור הראשון מוטב - לאחר ניסוח השאלה בלשון מובנת לתלמידים (מוטב שהתלמידים יעמדו מעצמם על השאלה!) - לערוך השוואה בין "המעשים", כלומר צורת השאלה בה, ותיאור מהלך הקרבות שאירעו בשלושת ימי המלחמה. השוואת השאלות בה' השונות ותיאור הלכי הקרבות בכוחה להשיב על בעייתנו, וגם תאפשר לקיים דיון פורה בכיתה, והרי הצעת טבלה משוה.

השוואה בין השאלה בה' ותשובתו בשלושת הימים

הפעם הראשונה	בפעם השנייה	בפעם השלישית
(יח) ויקמו ויעלו בית-אל	(כג) ויעלו בני ישראל ויבכו לפני ה' עד הערב	(כו) ויעלו כל בני ישראל וכל העם ויבאו בית-אל ויבכו וישבו שם לפני ה' ויצומו ביום ההוא עד הערב ויעלו עולות ושלמים לפני ה'.
וישאלו בא-להים	וישאלו בה'	(כז) וישאלו בני ישראל בה' ושם ארון ברית הא-להים בימים ההם.
ויאמרו בני ישראל: מי יעלה לנו בתחילה למלחמה עם בני בנימין,	לאמר: האוסיף לגשת למלחמה עם בני בנימין אחי,	(כח) ופינחס בן אלעזר בן אהרן עמד לפניו בימים ההם לאמר: האוסף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחדל,
ויאמר ה': יהודה בתחלה.	ויאמר ה': עלו אליו.	ויאמר ה': עלו כי מחר אתננה בידך.

מהלך הקרב ותוצאותיו	מהלך הקרב ותוצאותיו	מהלך הקרב ותוצאותיו
(יט) ויקמו בני ישראל בבוקר, ויחנו על הגבעה.	(כד) ויקרבו בני ישראל אל בני בנימין ביום השני.	(כט) וישם ישראל ארבים אל הגבעה סביב.
(כ) איש ישראל למלחמה עם בנימין, ויערכו אתם איש ישראל מלחמה אל הגבעה.	(כה) ויצא בנימין לקראתם מן הגבעה ביום השני	(לה) ויגף ה' את בנימין לפני ישראל
(כא) ויצאו בני בנימין מן הגבעה, וישחיתו בישראל ביום ההוא	וישחיתו בבני ישראל עוד שמנת עשר אלף איש ארצה, כל אלה	וישחיתו בני ישראל בבנימין ביום ההוא עשרים וחמשה אלף ומאה

שנים ועשרים אלף איש ארצה.	שלפי חרב.	איש, כל אלה שלף חרב.
(כב) ויתחזק העם איש ישראל, ויספו לערך מלחמה במקום אשר ערכו שם ביום הראשון.		

אגב הדין אפשר להבליט את הנקודות דלקמן (אין הכרח להדגיש את כולן):

(א) בפעם הראשונה כלל לא שאלו בני ישראל, אם לעלות למלחמה (כי על כך כבר הסכימו ביניהם), ושאלתם הייתה: "מי יעלה לנו בתחלה?"

(ב) העדר הציון "אחי" לבנימין בשאלה הראשונה מביע העדר רגשות אחוה ("ואהבת לרעך כמוך!").

(ג) הם תובעים רק דין, ולכן "וישאלו בא-להים" (מידת הדין!), ולא בה' (מידת הרחמים), כבשאלות הבאות.

(ד) לא נאמר בשאלה הראשונה, ואף לא בשנייה, כי אמנם שאלו באמצעות האיש המתאים - הכהן הגדול, ובמקום המתאים - על יד ארון-הברית. יש אפוא להניח שהם "בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאוד", כדעת רמב"ן הנ"ל, וכי שאלתם הייתה פורמאלית בלבד, וכידוע ב"דרך שאדם רוצה ללכת - מוליכין אותו". ומכאן גם תשובתו של ה': "יהודה בתחלה".

מעניינת היא גם ההשוואה שבין תיאור מהלך הקרב ביום הראשון לבין תיאורו של קרב היום השני. הכתוב מדגיש שישראל קמו בבוקר, ו"איש ישראל" (הכוונה לבני ישראל המזוינים, "שלפי החרבות", בדומה ל"איש בחור" בבנימין - כ, טז), התקיפו ראשונים, וגם אחר המפלה "התחזק העם איש ישראל" וערכו את מערך-המלחמה לקראת היום השני "במקום אשר ערכו שם ביום הראשון", כלומר, הכתוב מדגיש שעדיין לא חל שינוי מכריע בתודעת העם, וכי עודנו בטוח שצדק בהחלטתו לצאת למלחמה על בנימין, רק בפסוק כג נרמז על השינוי שחל בתודעת העם. יתכן שהבכי על כ"ב האלפים שנפלו ביום הראשון, הוא שגרם לשינוי זה, ויחד עמו התחילו להתערער בעם רגשי נוחם ואחוה לבנימין, וממילא גם עלו פקפוקים, אם צדק בהחלטתו. "ויעלו בני-ישראל ויבכו לפני-ה' עד-הערב וישאלו בה' (= מידת הרחמים, במקום "א-להים" שבפעם הראשונה, המציין את מידת הדין) האוסיף לגשת למלחמה עם-בני בנימין אחי?", ועל כך באה תשובת ה': "עלו אליו".

אמנם ראוי הוא בנימין שיעלו אליו למלחמה, אבל לא הובטח שאמנם ינתן בידי ישראל. נראה שטרם יתמרק כולו חטאם של ישראל, שלא מיחו נגד פסל מיכה (שגרם לע"ז), כדעת חז"ל.

בתיאור הקרב של היום השני מודגש שהפעם התוקפים הם בני בנימין ("ויצא בנימין לקראתם", לעומת "ויצא איש ישראל למלחמה" שבתיאור הקרב הראשון), והפעם נופלים "שולפי חרב" בלבד (ביטוי זה חסר בתיאור הקרב הראשון).

רק לפני "השאלה" השלישית נגשים ישראל לביעור הרע מתוך היטהרות עצמית ומתוך אחריות מוסרית ולאומית לשלימות העם - הפעם עולים לבית-אל כל בני ישראל וכל העם (כלומר לא רק אנשי הצבא המזוינים) והם לא רק בוכים כי אם גם יושבים לפני ה', והכתוב מדגיש שצמו ביום ההוא, כלומר יוצרים את התנאים הנפשיים הדרושים כדי לעורר את מצפונם של היחיד ושל הציבור להתטהרות ולצירוף מוסרי. ועוד. הם מקריבים עולות ושלמים לפני ה', קרבנות שיש בהם משום סמל לכפרה על ביטול מצוות עשה ועל לא-תעשה שניתק לעשה" ועל הרהור הלב (= עולה) ו"לשלום בעולם" (=שלמים).

הפעם מודגש ששואלים במקום המתאים - על-יד ארון-הברית שהובא, כנראה, משילה לבית-אל, ומפי האיש המתאים - הכהן הגדול "פינחס בן-אלעזר בן-אהרן עמד לפניו", האיש שהתפרסם בקנאותו לה' על חטא ע"ז וג"ע.

גם השאלה נוסחה עתה בצורה חדשה. לא נשמע עוד ממנה הביטחון הקודם המודגש בשאלה הראשונה, אלא: "האוסיף עוד לצאת למלחמה עם-בני-בנימין אחי, אם-אחדל?"

אחר שנזדקקו ונצטרפו בצום ונמחל להם העונש על שלא מיחו בפסל, או אז נעשו ראויים לדון את עושי הרעה שבבנימין - "ויאמר ה' עלו כי מחר אתננו בידך!", ורק הפעם נגף ה' את בנימין לפני ישראל (לה), לאחר שנקטו כלפי בנימין טכסיסים צבאיים, שאותם למדו מיהושע בפרשת העי, הסמוכה לבית-אל.

(ד) הקשר עם התורה

א. עם סיפורי התורה

דברי הנביאים או המעשים המסופרים על-ידיהם אינם באים ללמדנו תורה חדשה, אבל הם באים להוכיח אותנו וללמדנו - באמצעות נאומיהם והמעשים המסופרים על-ידיהם - את "זאת התורה". "זכרו תורת משה עבדי" (מלאכי ג, כב), על מצוותיה ומשפטיה, חוקיה, הליכותיה והשקפותיה. "נבואה שהיתה לצורך כל הדורות - נכתבה", ו"אלמלא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד... " (נדרים כב ע"ב), ובלשון אחר - "אלו זכו ישראל, לא היו קורין אלא ה' חומשי התורה" (קהלת רבה פרשה א, יג).

הכרחי אפוא לקשור את הוראת הנביאים עם הוראת התורה (זו שבכתב וזו שבע"פ), כי רק בהקשר זה יקבלו דברי הנביאים את משמעותם האמיתית. והנה, יש שדברי תורה מובאים בנביאים במפורש, ויש שהנביא רומז להם בין השיטין, על-ידי שימוש בלשון התורה. אמנם, בקריאה שטחית לעתים קשה לעמוד על קשר זה שבין הנביאים ובין התורה, "אבל יגעת ומצאת - תאמין!"

להלן דוגמאות מספר לשימוש בלשונות התורה בפרקינו, מהן דוגמאות מפרשיות העשירות בלשונות התורה, ומהן דוגמאות לפרשיות ועניינים שרק על-ידי שימוש בביטוי נדיר בתורה נוכל לעמוד על הקשר שבין הנביא לבין התורה, וממילא - על משמעותם של הכתובים.

דוגמה לפרשה "עשירה" בביטויים הלקוחים מן התורה היא פרק יט המתאר את המעשה בגבעה. אגב השוואה זו נעמוד על אחת מדרכי הסגנון המקובלות על הנביאים והיא - שאין הנביא חייב לאמור במפורש, שמעשה פלוני דומה או זהה למעשה המסופר בתורה, אלא הוא מעורר בנו את האסוציאציה לדימוי או לזיהוי זה על-ידי שימוש בלשון התורה.

והרי השוואה בין שופטים יט לבין בראשית יט:

שופטים יט	בראשית יט
(יד) ... ותבא להם השמש אצל הגבעה אשר לבנימין.	(א) ויבאו שני המלאכים סדמה בערב ולוט ישב בשער-סדם, וירא לוט ויקם לקראתם וישתחו אפים ארצה.
(טו) ויסרו שם לבוא ללון בגבעה, ויבא וישב ברחוב העיר ואין איש מאסף אותם הביתה ללון...	(ב) ויאמר הנה נא אדני סורו נא אל בית עבדכם ולינו ורחצו רגליכם והשכמתם והלכתם לדרככם, ויאמרו לא כי ברחוב נלין.
(כא) ויביאהו לביתו ויבל לחמורים, וירחצו רגליהם ויאכלו וישתו.	(ג) ... ויבאו אל ביתו ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו.
(כב) המה מיטיבים אל לבם והנה אנשי העיר אנשי בני בליעל נסבו את הבית מתדפקים על הדלת, ויאמרו אל האיש בעל הבית הזקן לאמר הוצא את האיש אשר בא אל ביתך ונדענו.	(ד) טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדם נסבו על הבית מנער ועד זקן, כל העם מקצה.
(כג) ויצא אליהם האיש בעל הבית ויאמר אליהם אל אחי אל תרעו נא, אחרי אשר בא האיש הזה אל ביתי אל תעשו את הנבלה הזאת.	(ו) ויצא אליהם לוט הפתחה, והדלת סגר אחריו. (ז) ויאמר, אל נא אחי תרעו.
(כד) הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם וענו אותם ועשו להם הטוב בעיניכם, ולאיש הזה לא תעשו דבר הנבלה הזאת.	(ח) הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש אוציאה נא אתהן אליכם ועשו להן כטוב בעיניכם, רק לאנשים האל אל תעשו דבר כי על כן באו בצל קרתי.
(כה) ולא אבו האנשים לשמע לו ויחזק האיש בפילגשו ויצא אליהם החוץ...	(ט) ויאמרו גש הלאה ויאמרו האחד בא לגור וישפט שפוט עתה נרע לך מהם...

בהשוואה זו יש לשים לב גם לזהה וגם לשונה (אף כי דומה), וכבר עמד על כך רמב"ן בפירושו לתורה

(בראשית יח), שם ציין בייחוד את השונה שבין שתי הפרשיות.

ולזה יש להוסיף את המוטיב המשותף לשתי הפרשיות: בשני המקרים רק ה"גר", הזר במקום, ממלא תפקיד של מכניס-אורחים. בסדום - לוט, ובגבעה - האיש הזקן מהר-אפרים. ואלו לשונה יש להוסיף שאין לוט מגדיר את המעשה, שאותו רוצים לבצע אנשי המקום, כמעשה נבלה, מה שאין כן הזקן בגבעה, המדגיש זאת פעמיים.

ב. דוגמאות לשימוש בביטויים או במטבעות-לשון נדירים בתורה

ההשוואה בין תיאור המעשה בגבעה לבין המעשה בסדום העמידתנו על הקשר הספרותי והענייני ההדוק שבין שתי הפרשיות. ויש עוד להדגיש את שימושו המכוון של הנביא בלשון התורה. מספיק להזכיר את שימושו בביטוי הנדיר "נסבו" הנזכר בסך הכול פעמיים (!) במקרא: בפרשת סדום (בראשית יט, ד) ובפרשת הגבעה (שופטים יט, כב), והרומז לזהות המעשה. ויש לשים לב גם לשוני שעליו כבר עמד רמב"ן: בסדום "נסבו על הבית מנער ועד זקן כל העם מקצה", ואלו בגבעה - רק "אנשי בני-בליעל". ברם, משופעים פרקינו (ולא רק פרקינו בלבד) בביטויים או במטבעות-לשון נדירים בתורה, וזאת כנראה מתוך מגמה לעורר בנו אסוציאציה לאחד מסיפורי התורה או ממצוותיה, כגון:

* "ויואל הלוי לשבת את-האיש, ויהי הנער לו כאחד מבניו" (יז, יא)
פסוק זה מזכיר את: "ויואל משה לשבת את-האיש, ויתן את-צפרה בתו למשה" (שמות ב, כא).

*** "נבלה בישראל"**

ביטוי זה נזכר לראשונה בפרקנו בפי האיש הזקן, פעמיים - "הנבלה הזאת" (יט, כג, כד), פעם אחת בפי בעל הפילגש - "זימה ונבלה בישראל" (כ, ו), ופעם נוספת בפי כל ישראל - "ככל-הנבלה אשר עשה בישראל" (שם, י). הביטוי מזכיר גם את פרשת שכם בן חמור והערכתה בפי בני יעקב - "כי נבלה עשה בישראל" (בראשית לד, ז), וגם את פרשת הנערה המאורשה - "כי-עשתה נבלה בישראל לזנות בית אביה" (דברים כב, כא).

*** "מאכלת"**

שם זה נזכר במקרא שלוש (!) פעמים, מהן פעמיים בפרשת העקידה ופעם אחת בפרשתנו: "ויקח את-המאכלת ויחזק בפלגשו וינתחה" (יט, כט), מעין "וישלח... ויקח את-המאכלת" (בראשית כב, י). דומה שהנביא רוצה לרמוז ל"קרבתו" של האיש.

*** "סעד לבך פת-לחם ואחר תלכו" (יט, ה)**

ביטוי זה בפיו של אבי הנערה-הפילגש מזכיר את צורת הכנסת-האורחים של אברהם אבינו, אשר "אומר מעט ועושה הרבה" (בראשית יח, ה) - "ואקחה פת-לחם וסעדו לבכם אחר תעברו".

*** "גם-תבן וגם-מספוא" (יט, יט)**

ביטוי זה שנזכר בפיו של איש הלוי, מזכיר הכנסת-אורחים אחרת, זו של רבקה כאשר היא אומרת לאליעזר: "גם-תבן וגם-מספוא רב עמנו" (בראשית, כד, כה).

*** "ונבערה רעה מישראל" (כ, יג)**

רק בשתי פרשיות בתורה נזכר הלשון "ונבערת הרע... מישראל": (א) בפרשת זקן ממרה (דברים יז, יב); (ב) בפרשת האיש השוכב עם בעולת בעל (שם כב, כב).

(ה) הקשר עם מצוות התורה

חמש הדוגמאות הראשונות שהבאנו, מדגימות את הקשר שבין פרקינו לבין סיפורי התורה, ואלו הדוגמה השישית מדגימה את הקשר שבין מטבע-לשון נדיר ("ונבערה רעה מישראל") למצוות התורה: דין זקן ממרה ודין שוכב עם בעולת-בעל. בשימוש זה רומז האיש לא רק לטיב המעשה שנעשה ושיש לבער רעה מישראל, אלא גם - כיצד לנהוג בשבט בנימין, אם זקניו (כלומר שופטיו) יסרבו לשתף פעולה עם "זקני העדה", כלומר עם בית-הדין הגדול של ישראל.

(ו) הקשר בין פרקנו לבין נביאים אחרים

כבר ציינו למעלה את הקשר ההדוק - הן מבחינת הסגנון הן מבחינת כמה מוטיבים - בין פרקינו לבין ראשית ספר שופטים, בפרקים א-ג, ו.

(א) יש להצביע גם על הקשר הספרותי ההדוק שבין פרקינו לבין ס' יהושע. כוונתנו בראש וראשונה לתיאור המלחמה "ביום השלישי" על הגבעה, תיאור הקשור לתיאור מלחמת העי, הן מבחינה עניינית הן מבחינה ספרותית.

יהושע ח	שופטים כ
(יח) ויאמר ה' אל יהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה...	(כח) ...ויאמר ה' עלו כי מחר אתננו בידך.
(ב) ...שים לך ארב לעיר מאחריה...	(כט) וישם ישראל ארבים אל הגבעה סביב.
(יב) וישם אותם אורב בין בית אל ובין העי...	(ל) ...ויערכו אל הגבעה כפעם בפעם.
(יד) ...ויצאו אנשי העיר לקראת ישראל למלחמה...	(לא) ויצאו בני בנימין לקראת העם הנתקו מן העיר, ויחלו להכות מהעם חללים כפעם בפעם במסלות אשר אחת עלה בית-אל ואחת גבעתה בשדה כשלשים איש בישראל.
(ה) ... והיה כי יצאו לקראתנו כאשר בראשונה ונסנו לפניהם. (ו) ויצאו אחרינו עד התיקנו אותם מן העיר כי אמרו נסים לפנינו כאשר בראשונה, ונסנו לפניהם. (ז) ...וינתקו מן העיר.	(לב) ויאמרו בני בנימין נגפים הם לפנינו כבראשונה, ובני ישראל אמר ננוסה ונתקנוהו מן העיר אל המסלות.
(ז) ואתם תקמו מהאורב...	(לג) וכל איש ישראל קמו ממקומו...
(טו) וינגעו יהושע וכל ישראל לפניהם...	(לד) ...והם לא ידעו כי נגעת עליהם הרעה.
(ז) ואתם תקמו מהאורב והורשתם את העיר... (יט) והאורב קם מהרה ממקומו וירוצו... ויבאו העיר וילכדוה, וימהרו ויציתו...	(לז) והארב החישו... ויך את כל העיר לפי חרב.
(ח) והיה כתפשכם את העיר תציתו את העיר באש...	(לח) ...הרב להעלותם משאת העשן מן העיר.
(כ) ...והנה עלה עשן העיר השמימה...	(מ) והמשאת החלה לעלות מן העיר... ויפן בנימין אחריו והנה עלה כליל העיר השמימה.
(טו) ... וינסו דרך המדבר... (כ) ...והעם הנס המדבר נהפך אל הרודף.	(מב) ויפנו להם איש ישראל אל דרך המדבר...
(כא) ...וישבו ויכו את אנשי העי... (כד) ...ויפלו כלם לפי חרב עד תמם, וישבו כל ישראל העיר ויכו אתה לפי חרב. (כו) ...עד אשר החרים את כל ישבי העי. (כח) וישרף יהושע את העי...	(מח) ואיש ישראל שבו אל בני בנימין ויכום לפי חרב מעיר מתם עד בהמה עד כל הנמצא, גם כל הערים הנמצאות שלחו באש.

(ב) תיאור כיבוש דן הצפונית (היא ליש = לשם) שבפרק יח משלים את הנאמר עליו בקיצור ביהושע יט, מו-מז, והשוה גם שופטים א, לד-לה.

(ג) אפשר להסביר את היחסים הלבביים בין אנשי יבש-גלעד (מנשה) לבין אנשי בנימין, יחסים הבאים לידי ביטוי בפרק כא שבספרנו, ושוב בספר שמואל א' (פרק יא, ו-לא, יא-יג) ביחסים שבינם לבין המלך הראשון מבנימין - שאול, על רקע נישואי מכיר "אבי גלעד" ("אבי" כאן במשמעות כפולה גם של אב וגם של מיישב אזור הגלעד) עם חפים ושפים, בני בנימין, המסופרים בדברי הימים (דברי הימים א' ז, יב, טו).

במחזור השני בבית-הספר היסודי ובבית-הספר התיכון אפשר להצביע גם על הדי מאורעות הגבעה נביאים אחרונים, ובייחוד בספר הושע.

(ז) הקשר עם התורה שבע"פ

בשעת לימוד דברי הנביאים יש להיעזר בדברי חז"ל, הן אלה המובאים אצל פרשנינו המסורתיים (הנדפסים ברובם ב"מקראות גדולות"), הן אלה המובאים באוספי האגדה השונים (כגון מדרש רבה,

ילקוט שמעוני). במחזור הראשון יש להביא בעיקר אותם דברי האגדה המצטיינים בבהירותם ובפשטות לשונם", ואלו במחזור השני ובבית-הספר התיכון רצוי להביא לדיון ולבירור גם בעיות שבהן נתלבטו חז"ל ושנתלבנו על ידיהם, כגון הבעיה ההלכית הקשורה במלחמת הגבעה, כפי שבאה לידי ביטוי בגמרא ובדברי פרשניו.

להלן נביא כמה דברי אגדה שנראים לנו יפים לסיכום פרקינו ומתאימים להערכת תקופת השופטים כולה.

(א) "עצלה תפיל תרדמה" (משלי יט, טו) - על-ידי שנתעצלו ישראל לעשות גמול חסד (= של אמת) ליהושע, הדא דכתיב 'ויקברו אתו בגבול נחלתו... מצפון להר-געש' (יהושע כד, ל). אמר ר' ברכיה, חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו געש. ומהו הר געש? על-ידי שנתגעשו ישראל מעשיית גמילות חסד ליהושע. באותה שעה נחלקה ארץ ישראל, והיתה חלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, והיו ישראל עוסקין במלאכתן, זה עוסק בשדהו, וזה עוסק בכרמו, וזה עוסק בזיתיו וזה עוסק בפוצמו (= בבנינו). 'ונפש רמיה תרעב' (סוף הכתוב במשלי שם)... ובקש הקב"ה להרעיש את העולם כולו על יושביו".

כלומר, הדור הראשון של כובשי כנען השתקע לגמרי בבנין הארץ, הזניח את העיסוק בתורה ובמצוותיה עד "שנתעצלו לעשות גמול חסד", כלומר להשתתף בהלווייתו ובהספדו של יהושע, מכניסם לארץ, ראש הכובשים ואוהבם של ישראל.

(ב) "ונפש רמיה תרעב" (משלי יט, טו) - על-ידי שהיו מרמין להקב"ה, מהם עובדים לעבודה זרה ומהם עובדים להקב"ה, לכך הרעין הקב"ה מרוח הקדש, דכתיב: 'ודבר-ה' היה יקר בימים ההם' (שמואל א' ג, א)".

(ג) "...היה להם, לסנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר עמהם, שיקשרו חבלים של ברזל במתניהם... ויחזרו בכל עיירותיהם של ישראל יום אחד ללכיש... יום אחד לחברון... ויום אחד לירושלים (וכן לכל מקומות ישראל) וילמדו אותם דרך ארץ, בשנה ובשנים ובשלוש... עד שיתישבו ישראל בארצם יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה... והם לא עשו כן אלא כיון שנכנסו ישראל לארצם, כל אחד ואחד רץ לכרמו, לזיתו ולשדהו ואומר: 'שלום עלי, נפשי!', כדי שלא להרבות הטורח...".

כלומר בירידה רוחנית זו של התקופה אשמה המנהיגות המדינית והרוחנית, שלא עמדה על הרמה הדרושה!

(ד) "ויהי בימי שפוט השופטים": הדיין אומר לאדם - טול קיסם מבין שיניך, והוא אומר - טול קורה מבין עיניך".

(אפשר לקיים דיון בכיתה על מאמר זה ולנסות לברר, לאיזה שופט מכוונים דברי חז"ל אלה).

(ח) אגב תיאור גנותו של הדור יש לעמוד על שבחו

לימוד חטאי ישראל בתקופת המקרא ותיאורם מהווים חלק ניכר מן החומר הנלמד ועלולים ליצור בעיה חינוכית - תמיהה על כך שתקופה אשר זכתה לגילוי שכינה ולהדרכה באמצעות נביאי השם, הייתה כל כך פרוצה בעבירות חמורות!

לפתרון בעיה חינוכית זו ולהבנתה ניתנו תשובות שונות. לא כאן המקום לפרטן, אבל נצביע על אחת, והיא - שהעריבות ההדדית הקיימת בישראל ("ישראל ערבין זה לזה") על חטאים שנעשו על-ידי יחיד ויחידים בפרהסיה ("הנגלות לנו ולבנינו!"), גרמה לכך שחטאי יחידים נזקפו על חשבון הציבור כולו (השוה חטא עכן ועוד). הרי לך שהקטגוריה של הנביאים איננה משקפת בהכרח את המציאות הדתית-המוסרית של הדור כולו, ומכאן שמחובתו של המורה לציין, אגב לימוד חטאי ישראל, גם את שבחם של ישראל המפורשים והנרמזים בין השיטין בדברי הנביאים שבכל דור ודור.

באשר לפרשת הגבעה, יש להסביר שבכל תקופה ותקופה, לרבות תקופתנו, קורים מעשי שחיתות הנעשים על-ידי יחידים או קבוצות, אלא שברוב המקרים תגובת הציבור למעשים אלה היא סבילה. יש בתגובתם משום הבעת צער, אבל לרוב אין בה משום נקיטת אמצעים ממשיים לעקירת גורמי הרע והחטא משורשם. והנה דווקא בתקופתנו, תקופת שפל בתולדות ישראל, עוזבים כל העם "כאיש אחד" את משקיהם ומתכנסים במצפה "כאיש אחד חברים" (כ, יא) ונשבעים שבועה גדולה (כא, ה) - "לא נלך איש לאהלו ולא נסור איש לביתו" (כ, ח) עד שיעקרו את הרע, ויעשו לגבעת בנימין כ"כל הנבלה אשר עשה בישראל" (שם, יא). כלומר, בתקופת השופטים הננו עדים בפעם הראשונה לתגובה ספונטאנית פעילה של העם כולו, תגובה ספונטאנית שהיא סימן יפה לדור ולתקופה, שעמדו בסימן של פירוד אחים. מרובים הם, כידוע, המקרים בתקופה זו, שבהם לא התלכד העם, עת רחפה עליו סכנה של כליון לאומי

(דבורה, גדעון - סוכות ופנואל - יפתח, שמשון), אבל במקרה שלנו התלכדה האומה, הואיל וסכנה של כליון מוסרי רחפה עליו!

זאת ועוד. יש להדגיש ולהבליט אגב לימוד הפרקים כ-כא, כיצד תוך מהלך הקרב מתעלה העם מבחינה מוסרית וכיצד הוא מגיע לשיא מוסרי ואנושי שאין לו תקדים בתולדותינו ובתולדות האנושות כולה - בכי המנצחים:

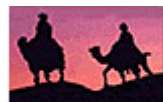
"ויבא העם בית-אל וישבו שם עד-הערב לפני הא-להים, וישאו קולם ויבכו בכי גדול. ויאמרו למה ה' א-להי ישראל היתה זאת בישראל, להפקד היום מישראל שבט אחד" (כא, ב-ג).

ומשהגיע העם לשיא מוסרי - לאחר שנצטרף ונזדקק - נתונה דאגתו ל"מה-נעשה להם לנותרים לנשים" (שם, ז). ומכאן הפלפול ההלכי של זקני העדה, כיצד לעקוף את השבועה הגדולה שנשבעו במצפה, ולא שקטו ולא נחו עד שמצאו פתרון הלכי לבעיה, ואיפשרו על-ידי כך לבני בנימין לשוב אל נחלתם ולבנות את עריהם.

ישראל נשאר אפוא גוי קדוש, "קהל עם הא-להים" (כ, ב) שהקדושה משמשת לו עיקרון מנחה בחיים, ואלו בגבעה עצמה עתידה להתיסד מלכות ישראל הראשונה ובה ימלוך אחד ומיוחד מבני בנימין, "בחיר ה'" (שמואל ב' כא, ו), "משיח ה'" - שאול.

מכללת הרצוג
חזרה לתוכן הראשי

חזרה לתוכן תנ"ך